

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 1: «СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА».

План.

- 1.1 Введення в соціологію.
- 1.2 Історія становлення та розвитку соціології.
- 1.3 Предмет та об'єкт соціології.
- 1.4 Соціологічний метод і методологічні підходи до аналізу суспільства.
- 1.5 Місце соціології в системі наук про суспільство.
- 1.6 Структура та функції соціології.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

1.1 Введення в соціологію.

Соціологія - наука з дивно неоднозначною репутацією. Вона ще не одержала загального визнання в нашій країні, але до соціологічного знання звертаються часто. Особливо в тих випадках, коли виникає необхідність довести правильність яких-небудь чи положень же маніпулювати поведінкою людей для досягнення визначеної мети.

У повсякденній свідомості соціологія асоціюється з опитуваннями суспільної думки і передвиборних прогнозів, що рідко збуваються. Засоби масової інформації з незвичайною легкістю оперують даними так званих "соціологічних досліджень". В останній час особливо популярними стають опитування населення, що з'ясовують думки людей по різних питаннях, але вони не стільки додають популярності соціології, скільки створюють про неї помилкове враження. Насправді соціологія - наука серйозна, спрямована на рішення актуальних життєвих проблем.

Соціологія породжує особливий погляд на світ, особливий спосіб бачення навколишнього середовища. У результаті її вивчення в самих звичайних людей розвивається соціологічне мислення й уява, здатність охоплювати тонку матерію соціальної взаємодії. Соціологічне знання – це універсальне знання, що дозволяє людям повною мірою враховувати соціальні наслідки будь-яких дій, підвищувати ефективність діяльності і зменшувати можливість помилок.

Глибокі зміни, що відбуваються в останній час, у суспільстві пред'являють усе більш високі вимоги до здатності людини адаптуватися до нових реалій життя. Суспільство, у якому ми живемо, являє собою складну систему соціальних зв'язків, взаємодій і відносин індивідів і їхніх груп. Кожен індивід є включеним у різні групи й у своїй життєдіяльності залежить від відношення і поводження інших людей. Ефективне функціонування людини в суспільстві вимагає знання законів і закономірностей, що звуться соціальними. Тому інформація про те, як складаються і впливають на наше життя соціальні норми, зв'язки та відносини, по яких будується і функціонує сучасне суспільство, має величезну значимість. Цю інформацію, це знання і дає в узагальненому виді короткий курс соціології.

1.2 Історія становлення і розвитку соціології.

З древніх часів людину цікавили не тільки загадки і явища природи (розливи рік, землетрус, вулкани), але і проблеми, зв'язані з його власним існуванням серед інших людей. Дійсно, чому люди прагнуть жити серед інших людей, а не поодинокі? Що змушує їх проводити границі, розділятися на окремі держави і ворогувати один з одним? Чому одним дозволено користуватися багатьма благами, а іншим відмовлено у всім? Пошук відповідей на ці та інші питання змусив вчених і мисливців стародавності звернути свій погляд на людину і на суспільство, у якому він живе.

Соціологія – це наука про суспільство. Цей її основний зміст виражає і термін «соціологія», утворений з латинського слова *societas* (суспільство) і грецького *logos* (навчання). Цей термін ввів у науку французький вчений і філософ Огюст Конт, якого називають основоположником соціології як самостійної науки про суспільство. До цього різні навчання про функціонування і розвиток суспільства виступали як складові частини загальфілософських концепцій. Своєрідні, часом дуже оригінальні, погляди на розвиток суспільства, проблеми політики, моралі, науки, релігії і мистецтва були висловлені в навчаннях давньоіндійських, давньокитайських і давньогрецьких філософів, а також європейських мислителів Середніх століть і Нового часу.

Виступаючи як частина тих чи інших філософських навчань, соціологія не обмежувалася лише проблемами суспільства як цілого. Вона стосувалася всіх сторін розвитку суспільства, у тому числі проблем держави, політики, права, економіки, моралі, мистецтва, релігії та інших сторін суспільного розвитку, що згодом стали предметом вивчення окремих наук.

Однак з розвитком суспільства, у міру нагромадження знань про окремі його сторони соціологія поступово втрачала роль єдиної універсальної теорії суспільства. Від неї відокремилися політологія, правознавство, етика, естетика та ряд інших наук. І сама вона стала розвиватися як самостійна наука по відношенню не тільки до галузей знань, що виділилися з її, але і до універсальних філософських систем минулого.

Предметом уваги і вивчення соціології усе більше ставали фундаментальні основи розвитку суспільства як цілісного соціального організму. В результаті в 19 столітті з'явився ряд загальсоціологічних концепцій, що пропонують те чи інше рішення проблем. Серед них найбільше визнання одержали соціальні теорії Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, Огюста Конта, Герберта Спенсера, Карла Маркса, а пізніше Еміля Дюркгейма, Макса Вебера, Габриеля Тарда, Лестера Уорда та інших соціологів. Кожен з цих мислителів вніс вагомий вклад у наукове пояснення історичного процесу. Їхні концепції суспільного розвитку, що містять глибокі й оригінальні відповіді на поставлені життям і наукою питання, зберігають своє значення для рішення сучасних соціальних проблем.

1.3 Предмет і об'єкт соціології

Об'єктом соціологічного пізнання є суспільство. Але виділення поняття "суспільство" у якості вихідного для визначення предмета соціології недостатньо, оскільки суспільство є об'єктом вивчення всіх суспільних і гуманітарних наук.

Об'єкт пізнання - це все те, що містить у собі протиріччя і породжує проблемну ситуацію. Відмінність різних наук одна від одної полягає в тому, що навіть на одному об'єкті вони досліджують свої специфічні закони і закономірності, яким підлеглий розвиток і функціонування даного об'єкта. Так, розвиток і функціонування суспільства визначається вимогами економічних, соціальних,

демографічних, психологічних та інших законів і закономірностей, що є предметом відповідних наук. У кожної з них є своя ділянка, коло проблем, досліджуваних саме цими науками, тобто предмет.

Звичайно при визначенні предмета соціологічного знання виділяється в якості "ключового" те чи інше соціальне явище. До числа таких явищ відносяться: групова взаємодія, соціальні відносини, соціальні організації, системи соціальної дії, соціальні групи та спільноти, соціальні процеси і соціальне життя.

І хоча питання про предмет соціології дотепер залишається невирішеним, його визначальною властивістю є те, що він являє собою сукупність властивостей, зв'язків і відносин, що звуться соціальними. Оскільки ці зв'язки і відносини у кожному конкретному соціальному об'єкті завжди організовані певним чином, оскільки об'єкт соціології виступає як цілісна система. Задачею соціології є типологізація цих систем, дослідження зв'язків і відносин кожного соціального об'єкта на рівні закономірностей і цілеспрямоване керування поведінкою людей.

Центральною категорією соціології є - соціальне явище, тобто сукупність тих чи інших властивостей і особливостей суспільних відносин, інтегрованих людьми та спільнотами в процесі спільної діяльності в конкретних умовах, що виявляються в їхньому відношенні один до одного, до свого положення в суспільстві, до явищ і процесів громадського життя.

Увага соціолога може бути спрямована на будь-яке явище громадського життя. Це може бути суспільство в цілому з властивими йому різноманітними соціальними зв'язками і відносинами між людьми, матеріальною і духовною культурою чи одна зі сфер громадського життя — економічна, соціальна, політична, духовна. Це можуть бути великі і малі соціальні групи і національні спільноти людей (класи, нації, народності, професійні і демографічні групи, включаючи різні групи молоді, жінок, представників старшого покоління, виробничі та інші колективи, політичні партії, профспілки, творчі організації).

Предметом уваги соціології можуть бути окремі особистості, їхньої потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, а також родини і так названі малі групи з їх стійкими і хитливими соціально-психологічними зв'язками, у тому числі групи по інтересах, сусіди, друзі і т.д.

1.4 Соціологічний метод і методологічні підходи до аналізу суспільства.

Кожна наука, виділяючи для себе особливу область дослідження – свій предмет, виробляє і свій специфічний спосіб його пізнання - свій метод, який можна визначити як спосіб побудови й обґрунтування знання, сукупність прийомів, процедур і операцій емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності. Вірна картина досліджуваного явища може бути отримана лише при вірному методі пізнання.

Метод (від греч. *methodos* - букв. "шлях до чого-небудь") - це свого роду компас, орієнтуючись на який, дослідник досягає сутності предмета. Соціологічний

метод - збірне поняття, що характеризує основні установки соціолога, реалізовані в процесі соціологічного дослідження і ведучі до розширення і поглиблення сфери соціологічного знання. Це конкретні пізнавальні орієнтації, підходи, прийоми, способи й інструменти, застосовані в соціологічному дослідженні.

У самому загальному змісті методи соціології можна об'єднати в дві групи: загальнонаукові і приватно-наукові. До загальнонаукового відносяться ті методи, що використовуються всіма іншими науками. Це такі методи як порівняльний, структурно-функціональний, спостереження, експеримент та ін. До приватно-наукового відносять методи, розроблені і використовувані саме даною наукою. До таких специфічних методів соціології можна віднести опитування, біографічний метод, метод соціометрії, контент-аналіз та ін.

У самій соціології існують різні напрямки, підходи до аналізу і розуміння суспільства, механізмів його функціонування і розвитку. Насамперед можна виділити макро- і мікросоціологічні підходи. Макросоціологічний виходить з того, що тільки аналізуючи суспільство як цілісність, можна зрозуміти особистість. Мікросоціологічний виходить з того, що суспільство і його функціонування може бути пояснено тільки через сукупність індивідуальних дій, тобто тільки вивчаючи взаємодію окремих індивідів можна аналізувати і робити висновки про суспільство в цілому.

1.5 Місце соціології в системі наук про суспільство.

Соціологія розвивається не окремо, а в постійному взаємозв'язку з іншими суспільними науками, займаючи при цьому ведучу роль у системі наук про суспільство. По-перше, соціологія дає іншим наукам про суспільство науково обґрунтовану теорію суспільства і його структурних елементів. По-друге, представляє іншим наукам техніку і методику вивчення людини та її діяльності, а також методи виміру цієї діяльності. Це виявляється, зокрема, в тім, що інші науки про суспільство "соціологізуються", у результаті чого в їхніх надрах формуються нові напрямки досліджень - соціальні: соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-політичні, соціально-демографічні й ін.

Політологія, економіка, право та інші науки про суспільство вивчають лише якусь одну сферу життя суспільства, соціологія ж досліджує суспільство та інші соціальні системи як цілісні об'єкти з властивими їм відносинами і закономірностями функціонування, які виявляють себе в будь-якій сфері їхньої життєдіяльності, будь то економічній, правовій чи політичній.

Найбільш близькими за предметом дослідження до соціології науками вважають психологію, філософію, історію, політологію та економіку.

Історично тісний зв'язок існує між філософією і соціологією. Філософське пізнання було першою спробою на абстрактному рівні не тільки забезпечити, але і вивчити соціальну реальність, ставши тим самим попередницею соціології. У силу цього філософія і соціологія мають загальні аспекти у вивченні соціальної

реальності, тому що і та, і інша наука розглядають суспільство в цілому, у його системності. Однак філософія і соціологія розрізняються між собою предметом, а також цілями і задачами дослідження. Основне розходження соціологічного і філософського підходів полягає в тому, що соціологія приділяє головну увагу осмисленню отриманого емпіричного матеріалу, а філософія - зосереджується на філософському осмисленні теоретичних джерел.

Чимало загального є між соціологією й історією. Обидві науки вивчають, суспільство як ціле у всіх його конкретних проявах, ґрунтуючись на дослідженні конкретних фактів громадського життя. Однак, якщо історична наука вивчає тільки те, що вже здійснилося, то соціологія переносить центр ваги своїх досліджень на сучасність. Соціологія відрізняється від історії і за предметом дослідження: якщо історія вивчає всі сторони, форми прояву громадського життя, то соціологія – тільки "соціальне" у суспільстві. Крім того, соціологія відрізняється від історії за своєю природою та сутністю: соціологія виявляє повторюване, типове, сутнісне в даному ряді соціальних явищ і процесів, історія ж - конкретно-хронологічний хід подій у всій їх індивідуальності, неповторності.

Тісний зв'язок існує між соціологією і політологією. Політологія в прагненні розкрити закономірності політичного життя як однієї зі сфер життя суспільства, не може не враховувати особливості суспільства як цілісної соціальної системи, на що спрямований соціологічний аналіз. Разом з тим суспільство не можна зрозуміти і тим більше реформувати без обліку впливу на його розвиток політичних структур і політичних режимів. Особливо чітко виявляється зв'язок соціології і політології в появі такої спеціальної соціологічної теорії, як соціологія політики. Політична соціологія в той же час є частиною політологічного знання. Однак, соціологія і політологія - різні науки: соціологія досліджує соціальне життя, політологія - політичну реальність, політичне життя.

Слід зазначити, що взаємний зв'язок існує також між соціологією й економічними науками, соціологією і правовими науками, соціологією й етикою, соціологією і педагогікою. Тому можна сказати, що в широкому змісті всі науки про суспільство взаємозалежні і складають одну сукупну науку про суспільство, взаємообумовлюють існування один одного, хоча виділяють різні аспекти дослідження.

1.6 Структура і функції соціології.

Структура.

Соціологія має складну структуру. Її елементами є загальна соціологічна теорія, спеціальні соціологічні теорії і конкретно-соціологічний аналіз.

Загальна соціологічна теорія дає уявлення про суспільство в цілому, системи соціальних механізмів, розкриває місце і роль основних соціальних зв'язків, формулює принципи соціального пізнання, основні методологічні підходи до соціологічного аналізу.

На загальнотеоретичному рівні соціологічного аналізу виявляється сутність суспільних відносин, їхня специфічна роль і механізм взаємодії, а також характеризуються суспільні відносини в залежності від їхніх суб'єктів (соціально-класові і національні відносини, відносини між суспільством і особистістю і т.д.). На цьому ж рівні досліджується взаємодія економічної, соціальної, політичної, духовної й іншої сфер життя суспільства, розкриваються їхні взаємозв'язки і взаємозалежності (наприклад, вплив сучасної науково-технічної революції на соціальну структуру суспільства, сферу науки і культури). Аналізуються взаємодії економіки і політики, політики і права, виробничої та екологічної сфери життя суспільства, промислового і сільськогосподарського виробництва і т.д. На рівні загально соціологічних теорій кожне соціальне явище розглядається з погляду його місця і ролі в суспільстві, його різноманітних зв'язків з іншими явищами.

Спеціальні соціологічні теорії уточнюють положення загальної соціологічної теорії стосовно до окремих видів, механізмів соціальної взаємодії.

Розрізняють три види спеціальних теорій:

- 1) Теорії, що вивчають закони розвитку і відтворення окремих соціальних спільнот. До них відносяться соціологія міста, села, етносоціологія й ін.
- 2) Галузеві соціологічні теорії, що розкривають закономірності і механізми життєдіяльності соціальних спільнот в окремих сферах. Це соціологія праці, економічна соціологія, соціологія побуту, соціологія утворення, дозволів й ін.
- 3) Теорії, що аналізують окремі елементи соціального механізму. Наприклад, теорія соціального контролю, теорія комунікацій, теорія соціальної активності, соціологія організації і т.д.

Спеціальні соціологічні теорії конкретизують положення загальної теорії, здійснюючи перехід від загальних концептуальних понять до операціональних, за допомогою яких можна вимірити процес. (Якщо нас цікавить, наприклад, ефективність телебачення, то варто переходити від загальних понять "суспільної свідомості", "духовного життя" до таких понять спеціальної соціологічної теорії, як телевізійна аудиторія, її інтереси, потреби, зацікавленість, пізнавальна активність, задоволеність; розробляти систему показників, а потім і індикаторів, за допомогою яких можна вимірити процес телевізійного впливу. Необхідно при цьому мати також уявлення про особливості соціальних груп, що складають аудиторію та дають спеціальне знання про соціальну структуру).

Дані теорії стосуються окремих сфер громадського життя, соціальних груп і інститутів. Їхній пізнавальний ракурс набагато вужче, ніж загально соціологічних, і обмежений, як правило, тими чи іншими підсистемами суспільства.

3-й структурний елемент соціології — конкретно-соціологічний аналіз (теорія, методика і техніка конкретно-соціологічних досліджень). Це вимір конкретних соціальних процесів на основі тих підходів, принципів, понять, показників, що дають загальна соціологічна і спеціальні теорії. Іноді називають 3-й елемент — емпіричними дослідженнями, але це неточно, тому що тут теж присутня своя теорія, зокрема, теорія виміру.

Даючи об'єктивну інформацію про ті чи інші сторони громадського життя, конкретні соціологічні дослідження можуть допомогти виявити існуючі протиріччя, а також тенденції розвитку визначених соціальних явищ і процесів. Те й інше дуже важливо для наукового розуміння і рішення соціальних проблем, керування суспільними процесами, або, у всякому разі, для їхнього всебічного обліку. Головне в конкретному соціологічному дослідженні — одержати об'єктивну інформацію про те, що відбувається в суспільстві, у якійсь його сфері і як це сприймається людьми.

Функції

Суспільне призначення і роль соціології в сучасному суспільстві визначається, насамперед, функціями, що вона виконує. У самому загальному виді функції соціології можна поділити на теоретико-пізнавальну, практичну (прикладну) і світоглядну.

Теоретико-пізнавальна функція полягає в нагромадженні, збільшенні знання про суспільство, про його структурні елементи і процеси. Особливо важливого значення набуває ця функція в нашій країні, де відбуваються дуже глибокі і швидкі перетворення. Тільки на основі об'єктивних знань про зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, їхньому характері і спрямованості, що може дати соціологія, ми зможемо перебороти нинішню кризу і забезпечити стійкий розвиток країни.

Добуваючи об'єктивне наукове знання про соціальні процеси, що відбуваються, у країні, соціологія неминує висвічує ті найгостріші соціальні проблеми, з якими зіштовхується сучасне суспільство. Хоча багато хто з нас у визначеній мірі усвідомлюють їхнє існування, але наукове виявлення даних проблем соціологією додає їм велику виразність у нашій свідомості. У цьому виявляється пізнавальна функція соціології. Ця функція полягає в дослідженні соціальних явищ з метою одержати адекватні наукові уявлення про їхню сутність і зміст, зв'язок з іншими явищами, характері і закономірності розвитку.

Практична функція соціології полягає в тому, щоб на основі емпіричного і теоретичного аналізу соціальних явищ і процесів розробити практичні рекомендації. Дуже різноманітними є конкретні прояви практичної функції соціології. Практична спрямованість соціології виявляється, зокрема, у тім, що соціологія, яка досліджує суспільство як цілісну систему, здатна виробити науково обґрунтовані прогнози про тенденції розвитку тих чи інших соціальних чи явищ процесів, що особливо важливо в перехідний період розвитку суспільства. Такі прогнози можуть мати довгостроковий чи поточний характер: на рівні загальносоціологічних теорій мова може йти про глибоке передбачення тенденцій розвитку суспільства в найближчому і віддаленому майбутньому, у рамках спеціальних соціологічних теорій можуть бути вироблені корисні прогнози.

До прикладної, тобто маючої практичний додаток, функції соціології можна віднести також такі специфічні науково обґрунтовані види діяльності як соціальне обслуговування населення (соціальна робота), соціальне консультування (служби родини, телефони довіри і т.п.). Крім того, практична спрямованість соціології

виявляється в специфічних напрямках соціальних досліджень, наприклад, маркетинг, телефон керування персоналом, опитування суспільної думки й ін.

Соціологія, що вивчає суспільство як цілісну систему, створюючи більш-менш повну картину соціальних відносин і процесів у сучасному світі, формує в людей систему поглядів на людський світ і місце в ньому людини, відношення людини до навколишньої соціальної дійсності і до самого себе, а також обумовлені цими поглядами життєві позиції людей, їхні ідеали. У цьому виявляється світоглядна функція соціології.

Одна з важливих функцій соціології — функція ідеологічна, оскільки соціологія в тій чи іншій формі виражає інтереси визначених соціальних груп, класів, політичних партій і рухів. Висновки та узагальнення, що формулюються соціологом, які стосуються тих чи інших сторін громадського життя, торкаються не тільки інтересів тієї соціальної групи, до якої він належить, але й інтересів інших соціальних груп, у тому числі класів. Тим самим дані висновки й узагальнення здобувають ідеологічний зміст, деякий ідеологічний відтінок.

І останнє: соціологія пояснює, які соціальні умови необхідні для того, щоб людина стала реалізовувати себе як суб'єкт соціальної діяльності, змогла би, в остаточному підсумку, цілком реалізувати свою власну сутність. У цьому виявляється гуманістична функція соціології.